

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

ПІРИГ Р.

**Діяльність урядів ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА
СКОРОПАДСЬКОГО: ПЕРСОНАЛЬНИЙ ВИМІР. –
К.: Інститут історії України НАН України,
2016. – 518 с.**

Вивчення одного з переламних періодів вітчизняної історії – 1917–1920 рр. – відбувається нерівномірно. Спочатку в новітні часи (з рубежу 1980–1990-х рр.) переважна частина досліджень присвячувалася періоду Центральної Ради. Потім поступово акценти зацікавлень змістилися в бік аналізу розвитку України під керівництвом Директорії. І, нарешті, у працях істориків значно зріс інтерес до проміжного між існуванням двох Українських Народних Республік хронологічного відтинку – семи з половиною місяців функціонування геть-

манської Української Держави. Крім узагальнюючих публікацій, покликаних відтворювати досвід буремних років у цілому¹, з'явилося фундаментальне документальне видання², ціла низка монографічних проектів³, проведено ряд

¹ Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр.: Історико-генетичний аналіз. – К., 1995; Українська революція і державність (1917–1920 рр.). – К., 1998; Політична історія України: XX століття: у 6 т. – Т.2: Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920). – К., 2003; Нариси історії Української революції 1917–1921 рр.: У 2 кн. – Кн.1. – К., 2011; Студії з історії Української революції 1917–1921 років.: Зб. наук. праць на пошану доктора історичних наук, професора Руслана Яковича Пирога з нагоди 70-річчя з дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності. – К., 2011; Солдатенко В.Ф. Гражданская война в Украине: 1917–1920 гг. – Москва, 2012; Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення: Міжнародна наукова конференція 25 квітня 2012 р. – К., 2013; Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки. – К., 2015.

² Українська Держава (квітень – грудень 1918 року): Документи і матеріали: У 2 т. – К., 2015.

³ Ресніт О.П. Павло Скоропадський. – К., 2003; Савченко В.А. Павло Скоропадський – останній гетьман України. – Х., 2008; Пиріг Р.Я. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. – К., 2008; Окупація України 1918 року: Історичний контекст, стан дослідження, економічні та соціальні наслідки. – Чернівці, 2009; Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки: У 4 т. – Т.ІІ: Рік 1918. – К., 2009.

конференцій, безпосередньо присвячених феномену гетьманату, його очільників⁴. У результаті багато аспектів досвіду даного періоду відтворюються доволі предметно та рельєфно, оцінюються об'єктивно й усебічно.

У контексті означеної тенденції природною стала поява нової монографії одного з найбільш плідних, ґрунтовних дослідників гетьманату 1918 р. Р.Пирога. Книгу присвячено історії врядування в Українській Державі. Звертає на себе увагу особливий ракурс авторського підходу до реконструкції досвіду й оцінки діяльності глави держави, керівництва виконавчої влади. Це не стільки абстрактно-відсторонений, зверхній, із відстані багатьох десятиліть погляд на події, а спроба пояснити вибір політики, рішень, кроків через індивідуальну мотивацію поведінки й проникнення у сутність тогочасних обставин. І якщо Р.Пиріг часом не робить наголосу на значному обмеженні суверенітету України, по суті повній залежності керівництва держави від окупаційної адміністрації, наведені факти, документи переконливо промовляють самі за себе, а розлогі моралізування видаються необов'язковими.

Найбільш наочний приклад – описання того, як у кабінеті начальника штабу оберкомандо генерала В.Гренера за участі німецького посла А.Мумма, інших дипломатичних представників Німеччини й Австро-Угорщини, із цинічним нехтуванням дипломатичного етикету відбувалося обговорення кандидатур на посади міністрів, рішуче відхилялися як «неблагонадійні» деякі з тих, кого запропонувала українська сторона, тут же замінялися на апріорі лояльних щодо окупантів, а попередньо прийняті умови «співпраці» тут же доповнювалися новими, більш жорсткими (с.65–69). Де вже тут шукати якомога м'якші, еластичніші оцінки форми правління гетьманату, його статусу, як це намагається робити значна частина сучасних вітчизняних істориків?!

«Контроль» за можливими змінами в управлінській еліті, її прерогативах із боку австро-німецької адміністрації залишався доволі жорстким і надалі (с.89–91, 98–100, 116–117, 123, 163, 240 та ін.). Більше того, вимоги союзників щодо тих чи інших рішень, кроків уряду, заходів міністрів виконувалися практично як накази, що не підлягали обговоренню (див., напр., с.137–138).

У монографії коротко прослідковано «генеалогію» трьох складів урядів, на документальній основі відтворено всі персональні зміни, що відбулися впродовж періоду гетьманату, зроблено спробу розібратися в їх мотивації, зумовленості призначень і звільнень відповідно до корекції статусу органу виконавчої влади, трансформації завдань, урахування інших об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Особливу цінність монографії надають уперше запропоновані читачеві 42 повноцінних нариси про всіх без винятку тридцяти трьох головних дійових осіб уряду – 4 прем'єр-міністрів і 38 міністрів (п'ятеро з них устигли почергово обійняти по дві вищих посади). При цьому демонструється дуже високий ступінь наукової новизни.

⁴ Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії: Всеукраїнська наукова конференція 19–20 травня 2008 р. – К., 2008; Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження) // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип. 7. – К., 2013 та ін.

Так, не просто згадано, як це побутувало раніше, про першого голову (отамана) Ради Міністрів М.Сахна-Устимовича, чиї повноваження обмежилися всього однією добою. Про особистість із непростю долею й трагічним кінцем запропоновано цікавий, повномасштабний історичний сюжет (с.63–72), що, зокрема, проливає світло на причини невдачі діяча у сформуванні першого гетьманського уряду.

Сповненими цікавих, невідомих раніше біографічних подробиць і важливих деталей діяльності на посадах керівників Ради Міністрів стали нариси про М.Василенка, Ф.Лизогуба, С.Гербея. При цьому особливу увагу привертає сюжет про останнього голову уряду, який нечасто потрапляє в поле зору дослідників.

Р.Піріг прагне уникнути однобічності в підходах до характеристики суб'єктів вивчення, гарантом чого стало максимально можливе залучення до реконструкції образів комплексу найрізноманітніших джерел – від розлогих мемуарних свідчень (с.191–192) до даних електронних ресурсів (с.217, 292), часом зовсім неочікуваних, однак інформативно корисних і цікавих (с.106). Тому намальовані у книзі образи видаються реалістичними, переконливими, які, відповідно до багатоманітності й суперечливості самого життя, органічно ввібрали у себе як яскраві позитиви, так й іманентні негативи. І, за великим рахунком, усе це сприяє значно кращому, предметнішому з'ясуванню сутності непростого історичного моменту, відчуттю атмосфери, в якій розвивалася діяльність урядових структур.

Не випадають із поля зору автора й своєрідності, не до кінця вивірені елементи поведінки, що отримували не завжди бажаний резонанс і наслідки (див., напр., с.89, 287–288 та ін.). Доречними видаються й апеляції до психологічних моментів, зокрема притаманної багатьом чиновникам найвищої урядової категорії роздвоєної (чи подвійної) українсько-російської лояльності (с.11, 30–31, 95, 485 та ін.).

Безперечна цінність рецензованого видання полягає у вичерпній персоналізованості діяльності Ради Міністрів Української Держави, звісно, на зрізі «перших» осіб – міністрів, хоча, за необхідності, ідеться і про їхніх заступників, і дещо нижчих чинів, а також відхилених із різних причин кандидатів на високі урядові посади.

Доволі повне, предметне уявлення формується як щодо яскравих, талановитих, енергійних постатей (І.Кістяківський, с.119–134; М.Чубинський, с.145–155; А.Ржепецький, с.178–198; М.Василенко, с.324–338; В.Науменко, с.347–352; Д.Дорошенко, с.424–444 та ін.), так і тих, чиї політичні, ділові, моральні риси виявилися невідповідними для виконання особливо важливих державних функцій, тим більше, що працювати довелося в дуже непростих, почасти екстремальних умовах (Г.Глінка, с.287–288; Ю.Вагнер, с.385–396), а можливо, потенціал деякого з них просто не встиг «розкритися» у ході дуже швидкоплинних подій (Б.Гернгросс, с.313–314; А.Покровський, с.317–320).

Буквально «по крихтах» автор зібрав інформацію (спеціальних публікацій узагалі немає) про міністра торгівлі й промисловості у жовтні – грудні 1918 р. С.Мерінга (с.215–217) і виконувача обов'язків міністра шляхів сполучень у

листопаді – грудні Е.Ландсберга (с.233–236). Переважно на архівних, тобто вперше введених у науковий обіг матеріалах виконано нариси про військового міністра в листопаді – грудні Б.Шуцького (с.307–312) і державного контролера у жовтні – грудні С.Петрова (с.459–461). Те саме можна констатувати й щодо розкриття діяльності на посаді державного секретаря у травні – липні І.Кістяківського і в липні – грудні – С.Завадського (с.469–482).

Читач одержує доволі багату, широку, достовірну інформацію про всіх урядовців за різними параметрами: соціальне походження, національна належність, освіта, досвід професійної діяльності, партійність, визначальні риси характеру тощо. Дається авторська оцінка внутрішнім стосункам у вищому органі виконавської влади, показується, як усі згадані та й інші чинники впливали на вироблення курсу, реалізації внутрішньої і зовнішньої політики.

Цікаве дослідження завершується лаконічними, однак дуже вагомими, добре продуманими, логічними висновками (с.483–490), що спонукають до нових розмірковувань з приводу історичних оцінок, порівняльних паралелей, долі гетьманату та України. Думається, що одна з істотних «підказок» фахівцям, котрі зосереджують зусилля на вивченні революційної доби, – підготувати схожі видання про діяльність урядів УНР у періоди Центральної Ради й Директорії. Тоді порівняльний ефект, безперечно, буде значно наочнішим, переконливішим.

Звичайно, як і кожна по-справжньому цікава і цінна праця, монографія Р.Пирога викликає бажання у чомусь наслідувати автора, а у чомусь – висловити власні міркування, що можуть не завжди збігатися з певними елементами рецензованої книги. Мабуть, не в усьому можна погодитися з твердженням Р.Пирога про те, що період правління П.Скоропадського є другим етапом «Української революції, репрезентованого гетьманським проектом 1918 р.» (с.15). Звісно, штучно не вилучивши із революційної доби 1917–1920 рр. хронологічний відтинок із 29 квітня до 14 грудня 1918 р., однак за своєю сутністю процеси, що в той час наповнювали життя України, мали зовсім інше спрямування – реанімацію дореволюційних порядків, ліквідацію соціальних зрушень, революційних надбань, тобто, з погляду домінантних тенденцій періоду, були радше очевидною контрреволюцією. Автор це добре знає, констатує наміри П.Скоропадського здійснити ліберально-консервативні реформи (с.485), однак прямо не співвідносить ці оцінки зі змістом, який зазвичай вкладається в поняття «революція».

Тривалий час досліджуючи історію Української Держави 1918 р., досвід урядування в ній, достеменно знаючи доробок попередників, Р.Пиріг умістив у монографії кваліфікований історіографічний сюжет (с.15–34). Із ретельно продуманими, зваженими, водночас – критичними оцінками наукових набутків загалом важко не погодитися. Хіба що виникає почуття жалю щодо свідомого абстрагування автора від предметного розгляду праць В.Винниченка, П.Христюка, І.Мазепи, суб'єктивний компонент оцінок яких, видається, дещо перебільшено. Проблематичність здійсненого підходу додатково «проглядає» через безумовну довіру до творчого спадку Д.Дорошенка, до якого, за авторською логікою, слід було б застосувати застереження, однак уже з іншого,

протилежного боку, а саме врахування того, що відомий діяч та історик був відвертим адептом П.Скоропадського. Думається, що симетричність історіографічного критерію в даному випадку була б більш виправданою.

Добре розуміючи, що не на всі історіографічні факти можна було відреагувати в межах одного сюжету монографії, враховуючи навіть, що в інших публікаціях, зокрема статтях, Р.Піріг частково висловлював своє ставлення до відмінних позицій та оцінок фахівців, таких, як, приміром, Ю.Павленко, Ю.Храмов, В.Капелюшний, О.Тимошук, в автора рецензованої книги було достатньо приводів та підстав і в новітньому творі доводити правоту й перевагу своїх поглядів щодо принципових питань сутності гетьманського режиму, форми урядування⁵. У цьому ж блоці органічнішим за розділ, присвячений історичним джерелам, виглядало б місце для розгляду «такого своєрідного інформаційного комплексу, як енциклопедії, довідники, хроніки» (с.42–44).

Серед основних дослідницьких завдань у книзі названо показ впливу лише німецьких військових і дипломатів на діяльність уряду (с.11), тоді як на практиці впливи австро-угорських дипломатів, зокрема посла Й.Форґача на розв'язання урядом, та й країною у цілому принципово важливих проблем, реалізації договорів, підписаних у Бресті-Литовському, виявилися доволі значними, що підтверджується самим змістом монографії.

Автор, схоже, на окремих сторінках дещо по-різному оцінює реформування П.Скоропадським уряду 25 жовтня 1918 р. В одних випадках воно видається за значне посилення національно-демократичного крила кабінету (с.10); ідеться навіть про те, що з приходом до нього соціалістів-федералістів було досягнуто приблизного паритету проросійської та проукраїнської груп (с.11). Натомість в інших випадках говориться, що прихід «лише чотирьох» членів УПСФ до Ради Міністрів принципово не змінив загальної ситуації, оскільки «навіть вся українська група була в меншості (с.31), складаючи, за Д.Дорошенком, понад третину складу кабінету» (с.57). Та й наказ гетьмана, слід зауважити, згідно з документом, вийшов не 25, а 24 жовтня 1918 р.⁶

Зазначене має, звичайно, більше відбиток суб'єктивних ремінісценцій, і жодною мірою не може вплинути на загальний високий науково-теоретичний рівень рецензованої праці. Історична наука одержала нове, істотне приращення реалістичного знання, яке з необхідністю має бути врахованим при формуванні сучасної ретроспективної концепції розвитку, цивілізаційного поступу нашого народу.

В.Ф.Солдатенко (Київ)

⁵ Крім книги Ю.Павленка та Ю.Храмова (див. прим.1) також див.: *Тимошук О.В.* Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1919 р.). – Х., 2000; *Капелюшний В.П.* Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). – К., 2003.

⁶ Українська Держава (квітень – грудень 1918 року): Документи і матеріали. – С.60–61.